

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/22046> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Bentinck van Schoonheten, Anna Agnes Amelia Albertine

Title: Karl Abraham : Freuds rots in de branding

Issue Date: 2013-09-25

KARL ABRAHAM

Deze uitgave is de handelseditie van het gelijknamige proefschrift.
Universiteit Leiden, 25 september 2013.

Al het mogelijke werd gedaan om de informatie in dit boek zo juist en actueel te maken als kan.
Auteur of uitgever kunnen niet verantwoordelijk gesteld worden voor mogelijke nadelen die
lezers door eventuele onvolkomenheden in het boek zouden ondervinden.

Anna Bentinck van Schoonheten

Karl Abraham

Freuds rots in de branding

Garant

Antwerpen-Apeldoorn

© Garant-Uitgevers nv

Anna Bentinck van Schoonheten
Karl Abraham
Freuds rots in de branding
Antwerpen – Apeldoorn
Garant
2013

556 blz. + 12 blz. ill. – 24 cm
ISBN 978-90-441-2963-2
D/2013/5779/57
NUR 770/681

Omslagontwerp: Danni Elskens (Grafisch bureau Koloriet)

© Anna Bentinck van Schoonheten & Garant-Uitgevers n.v.

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de uitdrukkelijk bij wet bepaalde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, op welke wijze ook, zonder de uitdrukkelijke, voorafgaande en schriftelijke toestemming van de auteur en van de uitgever.

Garant
Somersstraat 13-15, B-2018 Antwerpen
Koninginnelaan 96, NL-7315 EB Apeldoorn
www.garant-uitgevers.be info@garant.be
www.garant-uitgevers.nl info@garant-uitgevers.nl

© Garant-Uitgevers nv

INHOUD

Dankwoord	7
Inleiding	9
Werkwijze en onderzoeksvragen	13
1 Jeugdijaren in Bremen	15
2 Studententijd	27
3 Arts-assistent te Dalldorf	37
4 Burghölzli	47
5 De eerste ontmoetingen met Freud vanuit de Burghölzli-kliniek	61
6 Een eigen praktijk en een eerste psychoanalytisch conflict	75
7 Psychoanalyse in Berlijn	95
8 Segantini en depressie	115
9 Een ontmoeting met Fließ, familieleven en de gestrande Habilitation	129
10 Echnaton	147
11 Het geheime comité	161
12 Een ongelukkige schrijver, kijklust en andere eigenaardigheden	171
13 De Eerste Wereldoorlog	183
14 Een grote omslag	189
15 Theorievorming over de vroege kindertijd en over ejaculatio praecox	199
16 De laatste oorlogsjaren in Allenstein	215
17 Het congres in Boedapest in 1918	225
18 Duitsland in chaos, maar toch de opbouw van een psychoanalytische polikliniek in Berlijn	233
19 Het congres in Den Haag van 8-11 september 1920	249
20 Het vraagstuk van de lekenanalyse en Abraham in het nauw	263
21 De psychoanalyse bloeit in Berlijn	273
22 Onrust in Duitsland en een succesvol congres in Berlijn	283
23 Een toestroom van jonge talenten	297
24 Psychoanalytische techniek en Helene Deutsch	305

25 Vernieuwend werk	323
26 Het conflict rondom Rank en het uiteenvallen van het comité	341
27 Melanie Klein en medeanalyseren	365
28 Abrahams dood	383
29 Onttrekking	409
Conclusie	417
Noten	429
Afkortingen	523
Bronnen	525
Bibliografie	527
Summary	545
Curriculum vitae	549
Register	551

DANKWOORD

Het schrijven van dit boek zou niet mogelijk zijn geweest zonder de hulp van vrienden, collega's en archiefmedewerkers in vele landen, want de archieven van psychoanalytici zijn overal verspreid geraakt.

In de eerste plaats wil ik prof. dr. Gerhard Fichtner (2012 †) bedanken, die mij zeer gastvrij heeft ontvangen in Tübingen, mij wegwijs heeft gemaakt in de geschiedenis van de psychoanalyse en mij steeds met raad en daad heeft bijgestaan. Hij heeft helaas het voltooiën van dit boek niet meer kunnen meemaken.

In de tweede plaats dr. Bettina Decke, in wiens huis ik mocht logeren en die mij heeft rondgeleid in Bremen, de geboortestad van Karl Abraham. Haar onderzoek naar zijn jeugdijaren was van groot belang voor dit boek.

In de derde plaats dr. Marion de Ras, die mij op het idee bracht te gaan promoveren, met wie ik vele discussies over Abraham heb gevoerd en die mijn teksten van kritisch commentaar heeft voorzien.

De familieleden van Karl Abraham, Lotte Levy-Abraham (2012 †), Anja Amstel en Steven Burgner wil ik bedanken. Wij hebben lang gepraat in Londen en Edinburgh over de lotgevallen van de familie Abraham en Burgner (de familie van Abrahams vrouw). En Jeremy Lewison, de zoon van Dinora Pines, een goede vriendin van Hilda Abraham, wil ik bedanken voor zijn informatie.

Dr. Arnold Enklaar, die mij op het idee bracht een boek te gaan schrijven over Karl Abraham. Henry Strick van Linschoten (Londen), die hoofdstukken van het boek van kritisch commentaar heeft voorzien. Ursula Heyl-Keese voor haar transcripties vanuit het Sütterlin. Anne Folkertsma voor een zeer zorgvuldige eindredactie.

Daarnaast wil ik de volgende personen bedanken voor hun adviezen en bijdragen: Deirdre Bair (New Haven), Pieter van den Berg, Anne Birkenhauer (Jerusalem), dr. Gabriela Bosch van het Militärgeschichtliches Forschungsamt (Potsdam), dr. Ger-tie Bögels, Emile Brugman, dr. Leonardo Bruno van het LoC (Washington), Wolfgang zu Castell-Castell (Castell), Joyce en Richard Darilek (Washington), prof. dr. Trudy Dehue, Sylvia van Deursen, Nel Floor, Ab Gieteling, Ludger Hermanns van het archief van het Karl-Abraham-Instituut (Berlijn), dr. Sanford Gifford (Boston), prof. dr. Albrecht Hirschmüller (Tübingen), Sarah Hutcheon van de Schlesinger Library (Cambridge, VS), Frau Joos-Bleuler (Zürich), Ann Kelland, Melanie Klein Trust (Londen), Kristine Mann Library (New York), dr. Willem Melching, Michael Molnar van het Freud Museum (Londen), Herr Mösli (Zürich), Gerbrand Muller, Thomas Müller (Ulm), prof. dr. Herman Philipse, prof. dr. Brita Rang (Frankfurt), prof. dr. Hans Renders, Ken Robinson en Allie Dillon en Joanne Halford van

het archief van de Britse psychoanalytische vereniging (Londen), Michal Saft van de Israel State Archives (Jerusalem), Anne-Marie Sandler (Londen), Ellen Schalker, prof. dr. Heinz Scott (Bonn), Leonard Shengold (New York), prof. dr. Speck van het universiteitsarchief in Freiburg, dr. Marcus Sporn van het universiteitsarchief in Würzburg, dr. Barbara Stadler van het Staatsarchief in Zürich, dr. Nellie Thompson (New York), prof. dr. Frans Verhage, Welkome Institute (Londen), prof. dr. Daniel Widlocher (Parijs), prof. dr. Itta Shedletzky (Tel Aviv).

INLEIDING

In 1997 kreeg ik een mooi gebonden boekje met een rode kaft cadeau met daarin de briefwisseling tussen Sigmund Freud en Karl Abraham. Het was een ingekorte versie, de volledige uitgave van de brieven zou pas enkele jaren later verschijnen. Het boek was uitgegeven onder redactie van Hilda Abraham, de dochter van Karl Abraham en Ernst Freud, de zoon van Sigmund Freud.

Ik wist op dat moment weinig van Karl Abraham. Bij mijn opleiding tot psychoanalytica had ik een keer een artikel van hem moeten lezen. Ik wist dat hij een analyticus was uit de beginfase van de psychoanalyse. Dat hij lid was geweest van een geheim comité rondom Freud was mij op dat moment onbekend.

Ik las het boek en was zeer verrast. Ik kende Freuds prachtige schrijfstijl, maar Abraham bleek ook een mooi helder taalgebruik te hebben en veel gevoel voor humor. De verrassing zat echter vooral in de omgang van Abraham met Freud. Hij was duidelijk zeer op Freud gesteld, had grote bewondering voor hem maar hij bleef in de omgang met Freud volstrekt zichzelf. Hij had niets van de onderdanigheid of kruiperigheid waar Freud soms mee omringd werd. De briefwisseling kende vele verwickelingen en ook grote meningsverschillen. Abraham liet zich soms door Freud overtuigen maar hield op andere momenten met vriendelijke en beleefde uitleg, zonder een duimbreed te wijken, vast aan zijn standpunt. Bij Freud waren de vriendelijkheid en beleefdheid nog weleens ver te zoeken, maar hij was duidelijk gesteld op Abraham.

Het voorwoord van het boek was geschreven door Edward Glover. Een bekende naam in de Britse psychoanalytische wereld. Glover was in 1920 in analyse geweest bij Abraham.

Ik was door de briefwisseling nieuwsgierig geworden naar wie deze Karl Abraham was en welke plaats hij had ingenomen in de psychoanalytische wereld. Ik ging op zoek naar artikelen en boeken en vond bedroevend weinig. Zijn verzameld werk was uitgegeven. Er was een gedeeltelijke biografie geschreven door zijn dochter. Er waren wat artikelen, hij werd her en der aangehaald. Zijn werk werd weinig besproken. Hij werd vooral aangehaald in verband met een aantal grote conflicten die zich hadden voorgedaan in de geschiedenis van de psychoanalyse.

Ik besloot om mij verder te gaan verdiepen in Karl Abraham en een boek over hem te schrijven. Dat boek werd een biografie over leven en werk. Terwijl ik met het onderzoek bezig was, nam de afgelopen jaren de belangstelling voor Karl Abraham met name in Duitsland sterk toe. Er werd regelmatig over hem gepubliceerd en dat was een welkome aanvulling om een scherper beeld van hem te krijgen voor de biografie. Toch is het merendeel van zijn werk nog steeds onbesproken.

Karl Abraham ligt begraven in het bosgedeelte van de begraafplaats Lichterfelde in Berlijn. Zijn graf is omgeven door hoge bomen en rododendrons. Op de grafsteen is geen enkel teken aanwezig van Abrahams orthodox-joodse achtergrond. Naast de grote grafsteen zijn twee kleine stenen geplaatst. Rechts wat meer naar voren ligt een steen met het wapen van Berlijn en daarboven 'EHRENGRAB LAND BERLIN'. Bijna tegen de grote grafsteen aan ligt, iets schuin naar boven geplaatst, een steen met daarop:

Dr. Karl Abraham
1877-1925
Begründer der Psychoanalyse
In Berlin

Het is een familiegraf. Onder Abrahams naam is op de grote grafsteen een ruimte opengelaten voor zijn vrouw Hedwig. Die ruimte is leeg. Hedwig Abraham moest in 1933 vluchten voor het geweld van de nazi's samen met haar kinderen Hilda en Gerd. Abraham, die zich in de eerste plaats Duitser voelde en die was overgegaan van orthodox-joods naar seculier, is dit lot bespaard gebleven. Hij was acht jaar daarvoor, op 48-jarige leeftijd, overleden aan de gevolgen van een ontsteking in zijn keel. Er was een visgraat in zijn keel blijven steken. Antibiotica bestonden toen nog niet.

Freud is zo beroemd geworden dat zijn directe collega's, die samen met hem de psychoanalyse groot hebben gemaakt, soms helemaal weggefallen lijken te zijn. Alsof er alleen Freud was. Toch begon Freud (1856-1939) pas vrij laat in zijn leven, toen hij de vijftig al was gepasseerd, bekendheid te genieten en het zou nog langer duren voor hij beroemd werd. Aan de bekendheid en latere beroemdheid van Freud en de psychoanalyse hebben een aantal collega's sterk bijgedragen. Daar was één leeftijdgenoot van Freud bij, Eugen Bleuler (1857-1939).

Eugen Bleuler was directeur van de Burghölzli-kliniek in Zürich en hij was één van de meest gerenommeerde en bekendste psychiaters van zijn tijd. Hij raakte geïnteresseerd in de psychoanalyse en gaf zijn jonge arts-assistent Carl Gustav Jung opdracht Freuds *Traumdeutung* te lezen en te bespreken. Jung (1875-1961) vond er aanvankelijk niet veel aan, maar raakte op den duur toch geboeid en werd een enthousiasmerend voorvechter van de psychoanalyse en van Freud.

Via Bleuler, Jung en de Burghölzli-kliniek kwamen een aantal jonge artsen met de psychoanalyse in aanraking, die samen met Freud de psychoanalyse een enorme stimulans zouden geven. De jonge artsen waren Karl Abraham uit Berlijn, Sándor Ferenczi uit Boedapest en Ernest Jones uit Londen. Vanaf 1912 vormden zij samen met de twee Weners Hanns Sachs en Otto Rank het 'geheime comité'. Het

geheime comité bepaalde in de daarop volgende veertien jaar samen met Freud de ontwikkeling van de psychoanalytische beweging.

Het was een ongelooflijke creatieve en productieve groep, die voortdurend in contact stond met Freud. Ze hebben een stroom van wetenschappelijke artikelen en boeken voortgebracht. Karl Abraham en Sándor Ferenczi waren de belangrijkste leden. Karl Abraham was naast zijn wetenschappelijke bijdragen ook organisatorisch van groot belang. Onder zijn leiding groeide Berlijn uit tot het centrum van de psychoanalyse.

Abraham had aan het eind van zijn leven de belangrijkste leidinggevende positie in de psychoanalytische wereld na Freud. Jones beschreef hoe het totaal niet in Abrahams aard lag om een dergelijke positie na te streven. Abraham moest er zelf aan wennen.

Jones dacht dat het te maken had met een natuurlijk overwicht. Een van Abrahams kenmerkende karaktertrekken was zijn verfrissende jeugdigheid en optimisme. Geen eigenschappen die iemand zo op het eerste gezicht iemand tot leider maken. Maar het jeugdige optimisme ging gepaard met een sceptische voorzichtigheid, een rustig en nuchter oordeelsvermogen en intelligente humor.

Abraham oefende door zijn persoonlijkheid een grote aantrekkingskracht uit op vrouwen en werd door mannen vooral innemend gevonden door zijn krachtige, jeugdige uitstraling. Zijn optreden was beheerst, opgewekt, hoffelijk en vriendelijk, maar er zat een grote standvastigheid en terughoudendheid achter. Jones noemde het een reserve waarvan zelfs Abrahams beste vrienden niet de diepte konden peilen, waarschijnlijk Abraham zelf ook niet.¹

Freud schatte volgens Jones Abrahams intellectuele vermogen terecht hoger in dan dat van de anderen. Voor Freud was bevestiging van Abraham om die reden het belangrijkste. Niet dat die bevestiging altijd meteen kwam zoals bij sommige anderen het geval was. Abraham vertelde Jones dat wanneer Freud een nieuwe theorie lanceerde het hem altijd enige tijd kostte om die in zich op te nemen en te verwerken. Hij was pas tevreden als hij de nieuwe theorie een plaats had kunnen geven in relatie tot het centrale oedipuscomplex.²

Abraham had een uitzonderlijk invoelingsvermogen wat hem erg geschikt maakte voor de psychoanalyse.³ Dat invoelingsvermogen kon hij echter ook opeens helemaal kwijt zijn zonder dat hij dat zelf in de gaten had. Hij was soms totaal blind voor angst bij de ander.

De vrouw en kinderen van Abraham konden bij hun vlucht naar Engeland maar een klein deel van hun bezittingen meenemen. Ze hebben ervoor gekozen om vooral alle correspondentie van Abraham die betrekking had op de psychoanalyse te behouden. Alle jeugdbrieven, liefdesbrieven en persoonlijke correspon-

dentie van Abraham zijn, voor zover bekend, vrijwel geheel verloren gegaan.

Aanvankelijk was het voor mij een vraagteken of het dan wel mogelijk zou zijn een biografie te schrijven. Dat bleek wel degelijk het geval doordat er veel persoonlijk uit de psychoanalytische correspondentie en uit Abrahams artikelen te halen viel. Hilda Abrahams biografische schets van haar vader met allerlei dagelijkse details was van onschatbare waarde voor dit boek.

Het blijft echter een feit dat de bronnen enigszins eenzijdig zijn. Zo is bekend dat Abraham een brede culturele belangstelling had op het gebied van de antieken, van de schilderkunst, literatuur, taalwetenschap. Dat aspect komt door de eenzijdigheid van de bronnen maar zeer beperkt naar voren. Sachs schreef bijvoorbeeld dat Abraham in zijn vrije tijd zijn lievelingsschrijver Aristophanes in het Grieks las, maar veel meer is niet bekend. Zo is noodgedwongen van alles buiten beschouwing gebleven.⁴

Tegelijkertijd is het typerend voor Abraham die bij alle hartelijkheid en hoffelijkheid het hele persoonlijke voor zichzelf hield, dat er geen persoonlijke brieven zijn overgebleven. Zoals het ook typerend is dat hij zelf niet in psychoanalyse is gegaan.

Het schrijven van dit boek was al even verrassend en boeiend als het lezen van de briefwisseling indertijd. Abraham bleek een veel grotere rol te hebben gespeeld in de beginjaren van de psychoanalyse dan ik had verwacht en ook veel origineler te zijn dan de hedendaagse commentaren op hem hadden doen vermoeden.

WERKWIJZE EN ONDERZOEKSVRAGEN

De resultaten van mijn onderzoek naar leven en werk van Karl Abraham zijn opgetekend in de vorm van een biografie. De onderzoeksvragen en -antwoorden komen door het hele boek terug. Ik heb gebruik gemaakt van diverse bronnen. In de eerste plaats van de originele documenten uit archieven, die terug te vinden zijn in de lijst met geraadpleegde archieven. Daarnaast van de briefwisseling tussen Freud en Abraham die inmiddels zowel in het Engels als in het Duits is uitgegeven, de biografie van Abraham door zijn dochter Hilda en Abrahams boeken en artikelen.

Ik heb enkele interviews kunnen afnemen: Abrahams kinderen bleven kinderloos en zijn al lang overleden, maar de dochter van zijn broer Max leefde nog en is twee keer door mij geïnterviewd. November 2012 is zij gestorven. Daarnaast heb ik de dochter en kleinzoon van Abrahams zwager Hans Bürgner kunnen interviewen evenals de zoon van Dinora Pines, een goede vriendin van Hilda Abraham.

De vele gepubliceerde briefwisselingen van Freud met collega's, leerlingen en familie en de interviews van Kurt Eissler met psychoanalytici in het archief van het LoC waren een belangrijke bron. Tevens is gebruik gemaakt van veel historische, psychoanalytische en historisch-psychoanalytische secundaire literatuur. Een overzicht is te vinden in de bibliografie.

Abrahams vrouw en kinderen hebben in 1933 moeten vluchten voor de nazi's. Zijn broer en schoonzuster zijn omgebracht. Er zijn daardoor geen persoonlijke brieven van Abraham overgebleven, alleen zijn brieven die op de psychoanalyse betrekking hadden zijn bewaard. Bij het lezen van deze biografie moet daarom rekening gehouden worden met het feit dat het bronnenmateriaal mogelijk tot een enigszins eenzijdig beeld leidt.

Onderzoeksvragen

1. *Levensloop*

Hoe heeft het leven van Karl Abraham zich voltrokken, met name gezien de bijzondere historische achtergrond van zijn tijd, waarbij de volgende elementen in ieder geval aan de orde moeten komen:

Hij werd geboren in een net nieuw ontstaan Duits keizerrijk. Hij leefde in een tijd van razendsnelle economische en industriële ontwikkeling. Hij groeide op in een joods-orthodox gezin. Hij maakte de Eerste Wereldoorlog mee, de grote inflatie, de Republiek van Weimar.

2. Contact met Freud

Hoe verliep de kennismaking van Abraham met Freud en hoe ontwikkelde zich vervolgens hun contact? Welke plaats nam Abraham in bij Freud, ook na zijn dood?

3. Theoretische en praktische ontwikkeling als psychoanalyticus

Hoe verliep Abrahams kennismaking met de psychoanalyse, waarom koos hij voor het vak van psychoanalyticus? Hoe heeft daarna zijn theoretisch en praktisch werk zich ontwikkeld?

4. Verschillen en overeenkomsten met Freud

Wat zijn de overeenkomsten en de verschillen tussen de theorieën van Freud en van Abraham? Wat is er waar van de bewering dat Abraham slechts een kloon van Freud zou zijn zonder eigen originaliteit?

5. Plaats in de psychoanalytische wereld

Welke plaats nam Abraham in tussen zijn collega psychoanalytici, wat was zijn invloed op hen en wat was zijn invloed op de ontwikkeling van de psychoanalyse? In hoeverre heeft Abraham zijn analysant Melanie Klein beïnvloed?

6. Beeldvorming

Hoe komt het dat Abraham, die door zijn tijdgenoten veelal zeer werd gewaardeerd, na zijn dood vaak zo negatief is beschreven?